

DÁVID GYULA

## A TÖRTÉNET FÉNYE

### Gondolatok Csapody Miklós új könyvének margójára

■ A legutóbbi Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron új könyvvel mutatkozott be Csapody Miklós (*A történet fénye*. Esszék, tanulmányok. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2023). Új könyv, de több évtizedes múlt áll a háta mögött, s a szerzőnek az erdélyi magyar irodalom – tágabb ölelésben az egész erdélyi magyar élet – iránti érdeklődése. Ennek az érdeklődésnek a kezdetei az 1970-es évek derekáig vezethetők vissza, arra az időre, amikor a „kettős kötődés – kettős felelősségnek” a Magyar Írók Szövetsége által magáévá tett programja oly vehemens – felső utasításra szervezett – visszautasításra talált a romániai sajtóban, s amikor az állambiztonságra veszélyes elemként kezdték megkülönböztetett figyelemben részesíteni azokat, akik elindultak – nemcsak szellemi kalandra, de valóságosan is – Erdély felé.

Csapody 1973-ban járt először Erdélyben, szegedi egyetemi hallgató korában Iliá Mihály erősítette az erdélyi irodalom és valóság iránti érdeklődését. Most megjelent kötetének néhány írásában ennek a több évtizedes történetnek fel is eleveníti néhány jellemző mozzanatát, személyessé váló, baráti kapcsolatait akkor már elismert vagy még épp csak pályájuk elején lévő erdélyi írókkal (ebben a kötetben Gálfalvi Györggyel, Markó Bélával, Méliusz Józseffel, majd a később Szegedre került Huszár Sándorral), néha nem mindennapi kalandjait a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában.

Ebben a könyvben azonban sokkal többről van szó: mélyre tekintő felidézéséről a két világháború közötti kisebbségi gondoknak, és azoknak a példájukkal máig világitó személyiségeknek, akik az akkori ifjúság számára az új kisebbségi helyzetben az élet által feltett kérdésekre feleletet, egy új kisebbségi *modus vivendit* kerestek.

A könyv nagyobb részét terjedelmileg, de az elmélyült kutatásokra gondolva, amelyekre Csapody Miklós alapoz, súlyában és – szerintem – a mához szóló üzenetében is, azok a tanulmányok teszik ki, amelyeknek középpontjában a Kolozsváron élt Jancsó Béla és a Felvidéken tevékenykedő Peéry Dezső (és vele kapcsolatban a felvidéki és erdélyi törekvéseket személyében is összekötő Méliusz József) állt.

Ha egy kicsit is belegondolunk, sorsuk akár tragikusnak is volna minősíthető: Jancsó Bélát néhány, a *Nyugatban* még az első világháború előtt közölt írása alapján nem kisebb ember, mint Osvát Ernő tekintette az új magyar esszé reménységének. Az épp száz éve megjelent *Tizenegyek* kötelékében – Szabó Dezső indíttatásait is tovább gondolva – egy, a székely falu népi erejének alapjaira építhető irodalom kiforrását és megerősödését, és az erre alapozó közösségteremtő programot tekintette a megmaradás biztosítékának. Majd az esszéíró magában háttérbe szorítva, a már kisebbségiként szocializálódott, akkoriban az egyetemen padjaiból tájékozódni próbáló ifjúság számára 1930-ban létrehozta és megjelenésének tíz éve alatt főmunkatársként jegyezte az Erdélyi Fialalokat. „Egy felkészült, reális helyzetű, egységes ifjúsági csoport... adott hírt magáról... – írja róluk Csapody Miklós –, mely képes volt a kisebbségi társadalom demokratikus átépítésére átfogó tervet készíteni, küzdőképes generációját öntudatos nemzedékké formálni...”

Jancsónek a romániai kisebbségi társadalmat ért kihívásokra elengedhetetlenül szükséges és lehetséges válasza a következőkben fogalmazható meg: kritikai nemzetszemlélet, faji és irodalmi öntudat, egy új nemzedéki öntudat kifejlődése, és népi (társadalmi) öntudat. Ezeknek az elvárásoknak a mentén sorakozott fel az akkori erdélyi magyar ifjúság egy számot tevő csoportja. Hogy a neveltjei közül kirajzottak egy része később – jobbra vagy balra tájékozódva – az ő elgondolásaitól eltérő útra tért, nem tudta és nem akarta elfogadni. Elveihez ragaszkodva maradt távol az Erdélyi Fiatalok csoportja az 1937-es Vásárhelyi Találkozótól, s került konfliktusba annak kapcsán ő maga azokkal is, akik a legközelebb álltak hozzá: Tamási Áronnal és Kacsó Sándorral. Majd egyre inkább marginalizálódva, 1940 után végképp visszavonult a nyilvánosságtól. Végül 1967-ben egy autóbaleset áldozata lett.

Csapody könyvének Jancsó Béla pályájának fontos mozzanatait elénk táró tanulmányai kapcsán ki kell emelnünk azt a forráskutatásra vállalkozó filológusi aprómunkát, amellyel már korábban, az Erdélybe hazatérő Bánffy Miklós politikai szerepét feltáró könyvében (*Bánffy Miklós kettős küldetése*, 2017) találkoztunk, ez alkalommal persze új terepre találva az újabb Jancsó-irodalom és forráskiadások (a Cseke Péter gondozásában megjelent *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták. 1930–1940, 1990.*, és a negyedik, zárókötetete megjelenésének küszöbénálló Jancsó Béla-levelezés) messzemenő hasznosításával. Az Erdélyt járó, itt szellemi támpontokat és személyes kapcsolatokat építő Csapody mellett tehát ez alkalommal kalauzunk lesz az események és jelenségek mélyére ereszkedő filológus is.

A kötet első részében olvasható néhány tanulmány ugyanakkor más irányokba is nyit: az egyikben áttekintést nyújt a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet egészéről, másokban kapcsolatokat, párhuzamokat tár fel az Erdélyi Fiatalok és az ez esetben Fábián Dániel képviselte Szegedi Fiatalok Művészeti Kolégiuma, illetve a magyarországi népi írók felé.

A másik személyiség, akinek életét és pályafutását Csapody ebben a kötetben a mához, mihozzánk közelíti, Peéry Rezső, aki a felvidéki ifjúsági mozgalmakban játszott a Jancsó Bélához hasonló szerepet. Az ő világszemléletét a Sarló mozgalma alakította, amelynek ihletői sorában az erdélyi fiatalok Ady–Móricz–Szabó Dezső-féle indíttatása mellé Kassák is odakerül, akinek révén a szocializmus eszméikre iránti érzékenységgel bővül a kép. Ebből adódik, hogy Peéry neve és tevékenysége összeforrott az erdélyihez mérten akkoriban más közegben és más feltételek között szintén útját kereső felvidéki fiatal nemzedék mozgalmával, a Sarlóval, s ha később szembe is fordul az ideológiai szélsőségekkel, a felvidéki magyar ifjúsági mozgalmak meghatározó személyisége marad. Nem hagyta el Pozsonyt Csehszlovákia széthullása után sem, csak a második világháborút lezáró békeszerződés, és a Felvidék magyarsága ellen beindított vad reszlovakizáció idején kényszerült áttelepülni Magyarországra. Egy időre Mosonmagyaróváron, majd Sopronban talált nemcsak megélhetést, hanem új feladatokat is. De miután 1956-ban a Soproni Ideiglenes Nemzeti Tanács elnökhelyetteseként szerepet vállalt a forradalom ottani eseményeiben, a biztos letartóztatást elkerülendő a hontalanságot választotta. Végül Stuttgartban, egy könyvtárban dolgozott – mindentől visszavonulva.

Még évtizedekkel később is „a másokért való felelősség, az embertársainkon való segítség parancsát” érezte a legfontosabbnak, amely „egyszerre szólal meg mintegy varázsütésre egy nemzedék lelkiismeretében”. „Mi, fiatalok – írta –, józan realizmussal próbáltunk megkapaszkodni a hazai rögbe, élni, építkezni, szolgálni, megmaradni.”

Csapody Miklós édesapját baráti szálak fűzték a Sopronba került Peéryhez, s e a történet eme szakaszát felidézve, személyes tölteket is ad. De Peéry kapcsán a történetben már az 1930-as évektől jelen van az akkor még fiatal teológiai hallgató, később a *Korunk* vonzáskörébe került Méliusz József is. Kettőjük kapcsolata ez

esetben nemcsak életrajzi és pályaadalékként fontos: a többször is Csehszlovákiába látogató Méliusz, majd az Erdélybe is eljutó Peéry írásai tükrében – néhány, a kötetben teljes terjedelmében idézett tudósítás és interjúj át – alkalmunk van, a kettős optikának köszönhetően, mélyebbre tekinthetni a kétféle állapotú magyar kisebbségek helyzetébe, gondjaiba, útkereséseibe és kudarcaiba.

\*

Hogy milyen közegben, milyen helyzetekkel szembesült az első világháborút lezáró békeszerződésekkel kisebbségivé vált magyarság, arra nézve elég belepillanttanunk a maradék Magyarország körül kialakult „kisantant” államaiban beindult többségi államépítés stratégiáiba és gyakorlatába. Az 1918-ban Gyulafehérvárt kikiáltott Nagy-Romániában, miközben az uralkodó elit az eltérő történelmi hagyományokat és gyakorlatot örökölt országrészeket államegységgé formálni törekedett, a kisebbségekkel szemben azt a politikai gyakorlatot érvényesítette, amelyet oly leplezetlenül mondott ki a román Nemzeti Liberális Párt egyik vezére, Vintilă Brătianu: „a fiatal román népnek új kultúrárt kell megteremtenie [...]. A régi kultúrák megszüntetése legjobban úgy valósítható meg, ha elvonjuk alóluk a gazdasági alapot. Így leszegényítjük a régi kultúrájú népeket, s visszavezetjük kezdetleges életmódokba, süllyedésbe, meghasonlásba és társadalmi züllésbe. Így lesz a magasabb kultúrából rom, amelyen felépülhet aztán az új és egységes román kultúra.” (A *Viitorul* 1926. november 2-i számában megjelent beszédet idézi Bárdi Nándor: *Otthon és haza*. Pro Print, Csíkszereda, 2013. 213.)

A polgári demokráciát alapul vevő masaryki Csehszlovákia ugyanakkor valamiféle „keleti Svájc” elgondolását ápolgatta, amelyben a szláv többség mellett a kisebbségeknek is meglett volna a helye. Így kerül a felvidéki ifjúsági szerveződések tengelyébe „a szociális érzékenység, népszolgálat és nyugatos modernitás”, amelyhez, elgondolásaik szerint „egy jellegzetesen szlovenszkói kultúrmisszió, a népi küldetés és a dunavölgyi hídszerep járult” (az idézőjelbe tett meghatározások Csapody tanulmányának egy 1935-ös forrásából, Krammer Jenőtől származnak).

Hogy ilyen körülmények között ezeket az elgondolásokat, programokat, szerveződések miképpen lehetetlenítették el a 30-as évek második felében Európaszerte bekövetkezett s egy új világégest előre vetítő, fenyegető hatalmi erőviszonyváltozások, az a történelem része.

\*

A mostani kötetbe foglalt esszék, tanulmányok sorában más időbe és más közegbe, de rokon problémakörbe vezetnek Csapody két, hozzá személyesen is közel álló szegedi személyiségnek szentelt írásai. Egyikük a magyar vallási néprajz kutatásának megalapozójaként is számontartott Bálint Sándor, aki – amint Csapody írja – „az archaikus parasztvilág értékeinek megbecsülését összekapcsolta a hitbéli, nemzeti és társadalmi megújulás szükségességével”, a másikuk Bálint tanítványa, Péter László, aki – ismét Csapodyt idézem – „az 1945-ös kataklyzma után, művelődéspolitikai és közhatalmi szempontból egyaránt a népi gondolatot tekintette az országépítés alapelveként”.

Az ő életük és példájuk már új helyszínre vezet, és új időbbe, amikor Bálint, a nevezetes pápai enciklika, a *Quadragesimo anno...* alapján álló, a jövőt a keresztényszociális elvekre építő gondolkodó a Rákosi-rendszer ellenségének minősítetik, éppúgy, mint a népi írókon nevelkedett, s a háború után „a szabadság és demokrácia, parasztkultúra és nemzeti műveltség összefüggését” valló, s a népi kollégiumi mozgalomban szerepet vállaló fiatal tanár, Péter László.

Csapody könyvének majdnem a felezővonalán helyezkedik el egy, az 1943. januári doni katasztrófa 80. évfordulóján a *Korunkban* megjelent írása (*Bakancsban a vér*), amelyben a 128 000 honvéd és 40 000 munkaszolgálatos tragédiájára emlékezik – emlékeztet. De nemcsak őreájuk, hanem a szülőkre, élettársakra, árván maradt gyerekekre is, akik még csak el sem sirathatták szeretteiket, hogy aztán a Rákosi-rendszer idején – maguk is megbélyegzéstől tartva – még azt is titkolniuk kelljen, hogy fiúk, férjük, apjuk volt az, aki odaveszett. Csapody ugyanakkor a megátalkodott hivatalos elfeledtetéssel szemben azoknak is emléket állít, akik ezt a fájdalmat – íróként, költőként – enyhíteni, a rettenetet kibeszélni próbálták. Kortársakat idéz, akik már akkor, a háborús cenzúra körülményei között, megpróbálták, legalább jelzésekben áttörni a hallgatás falát, vagy később emlékeztetni próbáltak a Rákosi-féle politikai rendszer által háborús bűnösnek minősítettekre, és számba veszi azokat, akik később, a Kádár-rendszer tiltásait kijátszva, az igazság elhallgatása elleni küzdelmet megvívták, vagy akik az utódok kései tisztelgésének – egészen napjainkig – költőként, íróként, színházi vagy filmrendezőként hangot adtak. Névsort méltatlanság volna idézni. A tiszteletadás megtörtént. Csak épp a táviródrót vége lóg azóta is a semmibe, s a segélyhívó szó hal el az egykori – s ma újra fegyverek zajától hangos – Don-kanyar fölött. Az emlékezés gyógyít, de alján a fájdalom marad.

\*

„Egy egész semmibe veszett nemzedék” képviselői ők – írja egy helyen Csapody Miklós. Én ezt nem írnám alá. Amit elvégeztek, az nemcsak a magyarság Trianon utáni kisebbségtörténetének múlhatatlan része, hanem előre is mutat.

Változnak az idők, s változnak az időknek az egyénekek és közösségekkel szembeni kihívásai, különösen egy kisebbségi sorsra rendelt közösséggel szemben. De a megmaradás reményét sugalló állandóként maradnak meg azok az értékek, amelyeket annak idején a Jancsó Bélák, a Peéry Rezsők felismertek: a közösséghez való tudatos és felelős tartozás, és annak három pillére: a család, a kisközség és a nemzet.

Mindannyiunk felelőssége, hogy napjainkban a magunk kisebbségi közössége, de különösen a most felnövő ifjúság számára, olyan kereteket teremtsünk, amelyek között ezeket az értékeket a magukévá tehetik, és vállalják is.

Mert a jövőnk olyan lesz, amilyenné ők alakítják.

